

Búcsú Józan Péter professzortól (1935–2020)

| Forrás: KSH Könyvtár

Dr. Józan Péter orvos-demográfus professzor, a Központi Statisztikai Hivatal volt főosztályvezetője méltósággal és alázattal viselt betegségben 2020. június 16-án, Budapesten elhunyt. 2020. június 21-én, kívánsága szerint szűk családi körben temették el.

Józan Péter vidéki, többgenerációs értelmiségi család fiaként 1935. április 9-én született Debrecenben. *„Amikor láttam Szabó István nagy filmjét 'A napfény ízét', a különbözőségek ellenére is sok vonatkozásban a családom életére ismertem. Nem múlt el felettünk nyomtalanul az iszonyatos XX. század embertelensége”* – mesélte 75 éves korában Dr. Lakatos Miklósnak, a Statisztikai Szemle főszerkesztőjének a vele készített interjúban. (Statisztikai Szemle 2010; 88: 439–445.) Kilencéves korában, 1944-ben családjával a Krems melletti gneixendorfi lágerbe került, ahonnan a szovjet csapatok szabadították ki őket. Ezt követően 18 éves koráig Hajdúböszörményben tanult, a második otthonának tekintett Bocskai István Gimnáziumban töltött évei meghatározóak voltak szellemi érésében. Nekem is mesélt a nagyformátumú, karizmatikus igazgatójáról és kiváló tanáiról, akik a tudás tiszteltetésére nevelték, szerető családjában pedig arra tanították meg, hogy a legjobb nevelés a példamutatás. Azt is családi hagyatékának tekintette, hogy az embernek kötelessége van nemcsak a szűkebb értelemben vett családjával, hanem a társadalommal szemben is, amelytől az anyanyelvét, a kultúráját kapta. Ha elég szerencsés

vagy ahhoz, hogy adhatsz, valójában csak visszaadsz, mert mindannyian adósok vagyunk.

A kitűnő érettségi bizonyítványával az orvosi hivatást választotta, mert az édesapja – tekintettel az 1950-es évek politikai légkörére – azt vallotta, hogy egy értelmiségi ne menjen társadalomtudósnak, jóllehet már tizenhét évesen is érdekelte a történelem, a társadalomtudomány és a közgazdaságtan. A Debreceni Orvostudományi Egyetemen 1961-ben kapott diplomát. Orvostudományi ismereteit széles körű tudással párosult kórbonctani szakképesítéssel gazdagította. Jó érzékkel kötelezte el magát a demográfiával, hogy annak gondolkodásmódját magáévá téve foglalkozzon a társadalom egészségi állapotával, és váljon a biológiai lét és a társadalmi viszonyok kutatójává.

Budapestre kerülve, 1964-ben a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) alkalmazottja lett. Debreceni évei alatt formálódott demográfiai érdeklődésének megfelelően előfizetője volt az 1957-ben megjelent Demográfia című folyóiratnak, amelyből már több neves demográfus, többek között Acsádi György, Klinger András munkásságába volt alkalma bepillantani. Ezért választotta a KSH-t, ahol Klinger András tanácsára először néhány hetet a Debreceni Igazgatóságon a népmozgalmi statisztikákkal ismerkedett. A KSH-nál először furcsán néztek rá, hogy orvosi diplomával mit keres ott, még az is felmerült, hogy a KSH-t biztosan csak ugródeszkanak tekintik. Erre rácsáfolt, hogy teljes aktív életpályáját 1964 és 2005 között a Központi Statisztikai Hivatalban töltötte, sőt hivatástudata nyugdíjas korában is oda kötötte.

Fiatalként a Szabady Egon által vezetett, de ténylegesen Klinger András által irányított Népesedési Főosztályra, azon belül a Népmozgalmi Osztályra került. Kezdetben egy nagyon sajátos, de akkoriban igen időszerű témával, a hormonális fogamzásgátlás társadalmi elterjedtségének vizsgálatával bízták meg. 1966-ban három hónapra, majd később egy teljes évre az Egészségügyi Világszervezet ösztöndíjasaként kijutott Angliába. Meghatározó volt számára, hogy a londoni egyetemen a világhírű demográfus, William Brass professzor volt a mentora. Támogatásával széles látókört szerezhetett demográfiában és epidemiológiában, és nem utolsósorban sokrétű kapcsolatrendszerre tett szert, kinyílt számára a világ.

Meggyőződése volt, hogy az életviszonyok a halálozási viszonyokban tükröződnek. Ezért választotta a halálozási mutatók tanulmányozását fő kutatási témájául. Benjámin László verssorára hivatkozott: *„Minden ámulásom*

az életem csügg, nem az elmúláson.” Foglalkozott a különböző társadalmi csoportok egészségi állapotával, halálzási viszonyaival.

Kutatásai során azzal a drámai ténnyel szembesült, hogy az 1950-es években és a 1960-as évek elején még kedvező halálozási viszonyok az 1960-es évek második felétől, a kádári rendszer „legbékésebb” korszakában, amikor az életszínvonal emelkedett, és az emberek viszonylag stabil gazdasági-társadalmi körülmények között éltek, fokozatosan romlani kezdtek. A döntéshozók kezdetben nem is hitték el, hogy a mortalitás ilyen mértékű rosszabbodása lehetséges, hiszen csökkent a gyermekhalandóság, a korábban sok gondot okozó fertőző betegségek az oltási rendszerek általános és kötelező alkalmazásával visszaszorultak. Az 1980-as évek elejétől Magyarország volt az egyetlen ország a világon, ahol minden évben többen halnak meg, mint amennyien születnek. Kimondta: *„Magyarországon krónikus demográfiai válság van.”* Ennek hátterében az egy főre jutó alacsony nemzeti jövedelem, az alacsony termékenység, az emberek rossz egészségi állapota, az egészségtudatos magatartás hiánya (dohányzás, alkoholfogyasztás) és főleg a középkorú férfiak szív- és érrendszeri sérülékenysége állt.

A halálozások száma néhány évvel a rendszerváltás után, az 1990-es évek közepétől nem emelkedett tovább, elkezdődött egy olyan mértékű javulás, aminek eredményeként Magyarországon a várható átlagos élettartam a következő néhány évtizedben a lemaradásból kifolyólag nagyobb mértékben nőtt, mint az Európai Unió legfejlettebb 15 országában. Az igazi forradalmi áttörés, hogy néhány haláloki csoportban (perinatológia, kardiológia, infektológia, neurológia, az onkológia csak részben) megtalálták, hogy hogyan lehet megelőzni a kórt, vagy ha már kialakult, hogyan lehet kezelni, miáltal a halálozás sokkal később következik be. Tehát ebben a korszakban a halálokok struktúrája nem változik, de belép a késleltetés, vagyis azok a betegségek, amelyekben azelőtt 50–60 éves korban haltak meg, ezután 80–85 éves korban halnak meg az emberek. A vérnyomáscsökkentő gyógyszerek széles körű alkalmazása és az intervenciós kardiológia bevezetése hazánkban a férfiak születéskor várható élettartamát 5 évvel megemelte. Hogy a javulásban mekkora szerepe volt az egészségügyi ellátás látványos javulása mellett az életmód pozitív irányú változásának, egyelőre nem ismert, hiszen azokban a régiókban, ahol javult az egészségügyi ellátás, ott ettől függetlenül emelkedhetett az emberek életminősége is.

Józan Péter professzor, munkássága révén az epidemiológiai és a mortalitási kérdések nemzetközileg elismert szaktekinvélye lett. Közel 150 tudományos közleménye jelent meg, publikált neves nemzetközi szakfolyóiratokban (Lancet, Health Policy, British Medical Journal, American Journal of Public Health). Részt vett, előadott, illetve ülnökölt számos nemzetközi tudományos konferencián és szakértői értekezleten Londontól kezdve Tokión és Kínán át Izraelig és Kairóig. A frankfurti

könyvvásáron bemutatott, 1997-ben megjelent albuma, az *„Atlas of leading and ‘avoidable’ causes of death in countries of Central and Eastern Europe”* az *„Év szakkönyve”* pályázaton több kategóriában is díjat nyert. Nagy elismerést kapott a 2007-ben megjelent albuma is (*„Közép-Magyarország régió demográfiai atlasza. Népeség és népesedés az ezredfordulón és a 21. század első éveiben”*). Szintén jelentős a Humán Fejlettségi Mutató kidolgozásában végzett munkája.

MSc tudományos fokozatot 1974/75-ben a University of London School of Hygiene and Tropical Medicine-ben, PhD-fokozatot 1996-ban Debrecenben szerzett, a Szegedi Tudományegyetemen 2001-ben habilitált, majd magántanári címet kapott. Az MTA-doktori disszertációját 2004-ben védte meg. 2005–2011 között az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke volt. Alapító és hat éven keresztül első elnöke volt a Magyar Népegészségügyi Tudományos Társaságnak. Emellett a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központjában volt osztályvezető és a Debreceni Egyetemen vendégprofesszor. 2000–2011 között a European Public Health Association vezetőségi tagja volt. Több hazai fórumnak is tagja lett, pl. az Egészségügyi Tudományos Tanács Humán Reprodukciós Bizottságának. Hidat tudott verni az orvostudomány és a társadalomtudomány között, ennek bizonyítéka, hogy a Kardiológusok Társasága tiszteletbeli tagjává választotta. Szerkesztőbizottsági tagja volt a Statisztikai Szemle és a Demográfia c. folyóiratnak. Jelentősebb kitüntetései: Munka Érdemrend ezüst fokozata (1988), Kiváló Orvos (1988), Fényes Elek-emlékérem (1991), Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje (1997), Keleti Károly-emlékérem (2000), Gábor György-nagydíj (2005), Hajdúböszörmény Díszpolgára (2005), KSH-aranygyűrű (2007) és MTA Eötvös József-koszorú (2011).

Szeretett és tudott tanítani. Éles látású, kitűnően fogalmazó, latinus műveltségű orvos volt. Kitűnő előadókészségével, igényes és választékos nyelvezetével tudományának elkötelezett ismeretterjesztője lett. Hangsúlyozta, hogy a statisztikusoknak óriási a felelősségük. Közérthetően, minden körülmények között egyértelműen igazat kell mondani. Őszinte alázattal vallotta: *„Egyetlenegy dolog van a világon, amiből több lesz nekünk is, ha megosztjuk másokkal: ez a tudás.”* Szerette a jó könyveket és a jó zenét, a víz és az erdő csendje megnyugtatta. Mindig hangsúlyozta, hogy munkája mellett a családi otthont biztosító Katalin feleségének és Anna nagyleányának nagyon sokat köszönhetett. Mint mondta, a pszichológus leánya volt a kritikusa.

Barátságunk kezdete az 1970-es évek elejére datálódik, mint később mondta, akkor figyelt fel rám. Később rendszeres előadója és résztvevője volt a Baross utcai Szülészeti Estéknek, értékes fejezetet írt egyik könyvemben (A perinatológia kézikönyve, 2016, 2018). Múlt év ősszel betegsége ellenére (patológusi képzettségéből kifolyólag maga állította fel a diagnózist) elvállalta felkérésemet, hogy egy összefoglaló tanulmányt készít az

Orvosi Hetilap számára. (Ismerve betegsége természetét, titokban hatyúdalának szántam.) Ez év január közepére a dolgozat felével elkészült. Levele példája az élni és alkotni akarás és a halálos betegség könyörtelen harcának: „Azért írom ezt a levelet, mert minden erőfeszitésem ellenére sem tudok január 31-ére elkészülni, a betegsége(i)m korlátozzák a teljesítőképességem. Megértésedet és türelmedet kérem; igyekszem a maximumot kihozni magamból. Ez a dolgozat számomra munkaterápia, ha kész leszek, írok egy másikat is (megegyezve a gondviseléssel) a szociálisan differenciált hazai mortalitásról. És még egyéb terveim is vannak, úgyhogy helye van nálam az önróniának (néhány hét múlva) 85 éves koromban. Köszönöm a barátságod és a bizalmadat. Ez úgy kell nekem, mint a víz a szomjazónak a sivatagban; megtisztelsz vele. Megcsinálom, egy kis türelmet kérek, és megcsinálom.”

Az Orvosi Hetilap számára készített félbemaradt munkájából posztumusz jelenjen meg forradalmi következtetése: „Magyarország népességének lélekszáma 2019-ben 9,8 millióra csökkent, életkilátásait, halandóságát vizsgálva az Európai Unió 28 országának rangsorában mind a férfi, mind a női populáció életkilátásait tekintve a 24. helyen vagyunk. Ez a pozíció nem csak rossz, de rosszabb annál, mint ami az ország fejlettsége alapján elvárható lenne. Ezen változtatni kell! Ha van politikai feladat, akkor ez az, és a felelősség a mindenkori hatalomé. Történelmi jelentőségű mulasztások vélelmezhetők abban, hogy ide jutottunk, történelmi jelentőségű teljesítmény lesz, ha ebből a demográfiai-epidemiológiai szituációból kitörünk. Elsősorban nem magyarázatokra, hanem ehhez a patrióta-köz-

egészségügyi vállalkozáshoz nemzeti konszenzusra van szükség, és arra, hogy ez politikai obligációként legyen definiálva. Egy lélekszámban csökkenő, előregerdő, polimorbiditásban szenvedő nemzet nem versenyképes egy globalizált világban, amelyet a politikai entitások rivalizálása határoz meg. Az okot kell megszüntetni, és akkor a tünetek is megszűnnek. A magyar társadalom immunrendszere a förtelmes XX. században meggyengült; a társadalom védelmében ezt kell rehabilitálni. Félreérthetetlenül fogalmazva: az emberek egészségét a politika prioritásai közé kell beemlíteni.” Véggkövetkeztetésként Arany Jánosnak „A régi panasz” c. verséből idéz:

„Nem elég csak emlegetni:
Tudni is kell jól szeretni,
Tudni bölcsen, a hazát.”

Amikor utoljára együtt ebédeltünk a Makk 7-esben, fizikailag már nagyon megviselt volt, de még mindig jól tartotta magát, szellemileg pedig mindvégig friss maradt. Késérő iróniával jegyezte meg: „Hamarosan én is rontani fogom a hazai daganatos statisztikát.” Ígéretét, hogy az Orvosi Hetilap számára írt utolsó nagy tanulmányát befejezi, mindvégig igyekezett betartani. A betegségével folytatott reménytelen küzdelem utolsó napjaiban még üzent: „Nagyon nagy fájdalmaim vannak, a beszéd is fáraszt, amint egészségi állapotom megengedi, jelentkezni fogok.” Én is elküldtem Neki utolsó üzenetemet: „Tisztellek, becsüllek és csodállak Péter! Szeretetteljes baráti öleléssel.”

Papp Zoltán dr.

„Mortem ubi contemnas, viceris omnes metus.”
(Mihelyt megvted a halált, legyőztél minden félelmet.)